

Dagmara Dobosz

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0003-2230-3208>

Marcin Gierczyk

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0001-6734-2521>

Rozwiązania metodologiczne w badaniach nad rasizmem i ksenofobią u dzieci – analiza przeglądowa

Wprowadzenie

Temat rasizmu i ksenofobii jest coraz częściej podnoszony we współczesnych debatach pedagogicznych, socjologicznych i psychologicznych. „Rasizm wydaje się [...] jednym z najważniejszych, ale również jednym z najbardziej kontrowersyjnych wyzwań współczesnego świata”¹. Natomiast badanie postaw i wyobrażeń prowadzących do zachowań rasistowskich wyrasta na niezwykle istotną społecznie i naukowo kwestię.

Artykuł stanowi przegląd badań dotyczących narzędzi wykorzystywanych w analizie rasistowskich i ksenofobicznych odczuć, postaw i zachowań w odniesieniu do dzieci. W obliczu niedoboru standaryzowanych narzędzi w polskich badaniach nad tymi zjawiskami mamy nadzieję, że dokonany przez nas przegląd okaże się inspiracją dla osób interesujących się problematyką rasizmu i ksenofobii oraz pragnących badać te zagadnienia.

¹ T. Mincer: *Glokalność rasizmu*. „Kultura – Historia – Globalizacja” 2012, nr 12, s. 131.

Rasizm i ksenofobia – ustalenia definicyjne

Najprościej rzecz ujmując, pojęcie rasizmu zakłada przekonanie o przewadze jednych grup nad innymi, natomiast ksenofobia oznacza niechęć do inności. Jak podaje Marcin Skocz, terminy te są komplementarne, a zjawiska społeczne, których dotyczą, prawie zawsze występują wspólnie i wzajemnie z siebie wynikają². Podstawę rasizmu stanowią uprzedzenia związane ze społecznie istotnymi różnicami w zakresie cech fizycznych. Różnice o podłożu rasowym stają się podstawą wiary w wyższość pewnych jednostek lub grup nad innymi. Natomiast ksenofobia to postawa niechęci, obaw bądź wrogości w stosunku do cudzoziemców. Lęk przed innością i kompleksy mogą prowadzić do powstania przeświadczenia o wyższości własnego narodu³. W literaturze rasizm i ksenofobia definiowane są na wiele sposobów; wybór określonej definicji determinuje sposób pomiaru tych zjawisk.

Ksenofobia to, jak podaje się w różnych definicjach:

- poczucie lęku przez nieznanym oraz jednostkami i grupami spoza własnej grupy społecznej⁴;
- postawy, uprzedzenia i zachowania, które odrzucają, wykluczają i często oczerniają drugiego człowieka; oparte są na przekonaniu, że człowiek ten jest obcy dla społeczności, społeczeństwa lub tożsamości narodowej⁵;
- uogólniona nieufność do tych, którzy nie są „nasi”⁶;
- ksenofobiczne wierzenia są stereotypowymi pojęciami poszczególnych kategorii ludzi opartymi na błędach wnioskowania; te stereo-

² M. Skocz: *Rasizm i ksenofobia*. W: *Organizacje międzynarodowe w działaniu*. Red. A. Florczak, A. Lisowska. Wrocław: OTO Agencja Reklamowa, 2014, s. 323.

³ M. Gawron: *Postawy ksenofobiczne wśród studentów wybranych kierunków studiów krakowskiej akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego*. „Państwo i Społeczeństwo” 2016, nr 1.

⁴ *Follow-Up to the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance*. Paris, 10 April 2002. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000125438> [31.07.2019].

⁵ *Declaration on Racism, Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance against Migrants and Trafficked Persons*. Asia-Pacific NGO Meeting for the World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance. Teheran, Iran. 18 February 2001.

⁶ J.O. Baker, D. Cañarte, L.E. Day: *Race, Xenophobia, and Punitiveness Among the American Public*. „The Sociological Quarterly” 2018, vol. 59 (3), s. 363–383.

typowe pojęcia są używane jako skróty do szybkiego analizowania codziennych interakcji⁷.

Natomiast rasizm to:

- nacjonalizowane narracje, społeczno-historyczna struktura i zbiór nagromadzonych znaczeń⁸;
- pogląd na różnicę między ludźmi o różnych kolorach skóry (czarnym i białym)⁹;
- koncentracja na cechach fizycznych w celu zidentyfikowania określonej grupy, która jest uważana za gorszą¹⁰.

Jak wskazuje Andreas Wimmer, różnica między rasizmem a ksenofobią może być rozumiana w kategoriach hierarchizacji, ponieważ rasizm sugeruje, że pewne grupy ludzi mogą być uszeregowane, podczas gdy ksenofobia odnosi się do „my vs oni”¹¹. Co ciekawe, rasizm i ksenofobia są wyraźnie powiązane – rasiści zazwyczaj są również ksenofobami; mniej prawdopodobna jest jednak sytuacja, że osoby nastawione ksenofobicznie będą rasistami¹².

Uprzedzenia rasowe u dzieci w kontekście środowiska rodzinnego i szkolnego

Rodzina jest dla dzieci główną grupą odniesienia. Na poziomie jawnym i niejawnym w toku interakcji rodzinnych przekazywane są wartości dotyczące różnych grup społecznych. Nabywane od rodziców informacje na temat rasy, pochodzenia czy płci mogą sprzyjać powstawaniu uprzedzeń rasowych (w przypadku komunikatów etnocentrycznych) lub postawy tolerancji u dzieci (promocja wielokulturowości)¹³. Badania sugerują, że uprzedzenia rodziców wpływają na postawy dzieci,

⁷ J. Rydgren: *The Logic of Xenophobia*. „Rationality and Society” 2004, vol. 16 (2), s. 123-148.

⁸ M. Omi, H. Winant: *Racial Formation in the United States*. 3rd ed. New York: Routledge, 2015, s. 69.

⁹ R.R. Sundstrom, D.H. Kim: *Xenophobia and Racism*. „Critical Philosophy of Race” 2014, vol. 2 (1), s. 3.

¹⁰ *Follow-Up to the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance...*

¹¹ A. Wimmer: *Explaining Xenophobia and Racism: A Critical Review of Current Research Approaches*. „Ethnic and Racial Studies” 1997, vol. 20 (1).

¹² J.O. Baker, D. Cañarte, L.E. Day: *Race, Xenophobia, and Punitiveness Among the American Public...*, s. 368.

¹³ K.G. Odenweller, T.M. Harris: *Intergroup Socialization: The Influence of Parents' Family Communication Patterns on Adult Children's Racial Prejudice and Tolerance*. „Communication Quarterly” 2018, vol. 66 (155), s. 3.

a związek ten jest tym silniejszy, im bardziej dziecko identyfikuje się z rodzicem i postrzega go jako wspierającego¹⁴. Rodziny o bardziej zróżnicowanym składzie rasowym wykazują większą otwartość na kwestie różnic rasowych oraz szeroko rozumianej inności¹⁵.

Dziś trudno o przestrzeń społeczną wolną od rasizmu czy ksenofobii. W pedagogice zakłada się, że jedną z przestrzeni wolnych od tego typu agresji powinna być edukacja – szczególnie w dobie egalitarnego podejścia. Nic bardziej mylnego. W literaturze anglojęzycznej dotyczącej edukacji pojawia się wiele badań odnoszących się do tego, w jaki sposób rasizm kształtuje doświadczenia edukacyjne uczniów¹⁶. Zwraca się uwagę, jaki jest wpływ polityki edukacyjnej i praktyk instytucjonalnych na ucisk osób z grup o odmiennym kolorze skóry¹⁷. Jednym z przykładów, jaki można tu przywołać, jest transkrypcja rozmowy nauczyciela z dziećmi:

Pani B. [nauczycielka – D.D., M.G.]: Okay, porozmawiajmy o *Krześle Piotra* (*Peter's Chair*¹⁸). Czy podobała wam się ta historia? Jaka była wasza ulubiona część?

Brittany: Kiedy Peter pomógł ojcu pomalować krzesło.

Nelson: Podoba mi się, gdy zobaczył wysokie krzeselko, a następnie uciekł.

Laura: Kiedy się ukrył.

Jose: Nie podobała mi się ta historia.

Pani B.: A więc, Jose, nie spodobała ci się ta historia. Dlaczego nie?

Jose: Czarni ludzie są źli.

Pani B.: To, że mają inny kolor skóry, nie oznacza, że są źli lub dobrzy.

Lucas: Murzyni to obcy.

Pani B.: Są biali, którzy są obcy. Powiedz mi coś: Czy jeśli będziesz szedł teraz ulicą, a jakiś biały człowiek podejdzie do ciebie i powie: „Lucas, twój tata powiedział, że możesz iść ze mną. Zabieram cię

¹⁴ M. Miklikowska: *Like Parent, Like Child? Development of Prejudice and Tolerance towards Immigrants*. „British Journal of Psychology” 2016, vol. 107 (1).

¹⁵ C.R. Snyder: *Racial Socialization in Cross-racial Families*. „Journal of Black Psychology” 2012, vol. 38.

¹⁶ K.A. Truong, S.D. Museus, K.M. McGuire: *Vicarious Racism: a Qualitative Analysis of Experiences with Secondhand Racism in Graduate Education*. „International Journal of Qualitative Studies in Education” 2015, s. 2.

¹⁷ M. Alexander: *The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*. New York, NY: New Press, 2010.

¹⁸ *Peter's Chair* to czytanka autorstwa Ezry Jacka Keatsa. Kiedy Peter dowiadyje się, że jego niebieskie meble są pomalowane na różowo dla jego siostrzyczki, bierze ostatni niepomalowany przedmiot (krzesło) i ucieka.

do domu”, to ten człowiek jest nieznamy? Są biali, którzy są obcy; są osoby czarnoskóre, które są nieznanymi. Nie powinniśmy patrzeć na kolory skóry ludzi.

Lucas: Tylko jeśli ich znasz, możesz z nimi pójść.

Pani B.: Masz rację, i nie ma różnicy, czy są czarni czy biali.

Nelson: Czarni ludzie też uważają się za dobrych ludzi.

Pani B.: Bardzo dobrze. W naszej szkole są biali i czarni nauczyciele, a ja sama mam wielu czarnych przyjaciół.

Melissa: Są czarni nauczyciele.

Pani B.: Musicie zrozumieć, że wasz kolor skóry nie ma znaczenia. Spójrzcie na mnie i spójrzcie na Briannę. Mam ciemniejszy kolor skóry niż ona. To nie czyni mnie złym człowiekiem.

Jessica: Mam czarnego przyjaciela.

Pani B.: Dobrze. Musimy zrozumieć, że czasami mama, tata lub telewizja mówią nam, że wokół są źli ludzie¹⁹.

Luisa Araujo i Janis Strasser przywołują tę transkrypcję w swoim artykule, w którym poruszają problematykę uprzedzeń u dzieci w wieku przedszkolnym. Transkrypcja ta, jak podkreślają autorki, pokazuje, że dzieci w wieku przedszkolnym mogą posługiwać się „językiem rasistowskim” wyniesionym z domu, aby opisać siebie i „innych”, oraz to, w jaki sposób nauczyciel może zmienić błędne wyobrażenia dzieci na temat rasy i koloru skóry²⁰. Najnowsze badania sugerują, że w szkołach z wysokim odsetkiem dyplomowanych nauczycieli uczniowie wykazują niższy poziom postaw antyimigracyjnych i kenofobicznych²¹.

Ponieważ postawy rasistowskie nasilają się z wiekiem, warto je monitorować od najmłodszych lat.

Wybrane narzędzia do badania dziecięcych postaw rasistowskich i ksenofobicznych

W badaniach nad rozwojem społecznym wykazano, że uprzedzenia i inne formy stronniczych postaw międzygrupowych nie są charakterystyczne wyłącznie dla populacji osób dorosłych. Już we wczesnym

¹⁹ L. Araujo, J. Strasser: *Confronting Prejudice in the Early Childhood Classroom*. „Kappa Delta Pi Record” 2003, Summer. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ787759.pdf> [8.02.2019], s. 178, tłum. – D.D., M.G.

²⁰ Ibidem, s. 179.

²¹ M. Hjerm, I.J. Sevä, L. Werner: *How Critical Thinking, Multicultural Education and Teacher Qualification Affect Anti-immigrant Attitudes*. „International Studies in Sociology of Education” 2018, vol. 27 (1).

dzieciństwie rozwijają się podstawowe procesy społecznej kategoryzacji i identyfikacji²². Dzieci w wieku przedszkolnym zauważają różnice między grupami społecznymi i dokonują oceny jednostek na podstawie przynależności grupowej, wykazują też tendencję do faworyzowania własnej społeczności²³.

W badaniach rasizmu u dzieci wykorzystywano techniki zabawowe, tak aby badanie przybierało formę jak najbardziej zbliżoną do naturalnej aktywności tej populacji. W wielu przeprowadzanych z udziałem dzieci badaniach dotyczących uprzedzeń stosowano metodę wymuszonego wyboru. Polega ona na konieczności wybrania jednej z dwóch opcji (czarnej lub białej lalki, zdjęcia postaci itd.), którym przypisuje się pozytywny lub negatywny aspekt. Z czasem w metodzie tej poszerzono możliwość wyboru o wskazanie obu lub o niewskazanie żadnej z opcji²⁴.

Jednym z najstarszych narzędzi do badania rasizmu jest test opracowany przez Kennetha B. Clarka i Mamie Clark. W teście lalek (*doll test*) wykorzystywano 4 niemal identyczne lalki różniące się jedynie kolorem włosów i skóry. Dwie lalki miały brązową skórę i czarne włosy, kolejne dwie jasną skórę i żółte włosy. Ułożenie nóg, rąk i pieluch wszystkich lalek było takie samo. Lalki ustawiano przed dzieckiem, a następnie proszono: „Podaj mi lalkę, którą chciałabyś się pobawić”, „Podaj mi lalkę, która wygląda jak ty”, „Podaj mi lalkę, która wygląda brzydko” itd. Te opracowane w latach trzydziestych XX wieku procedury badawcze służące mierzeniu identyfikacji rasowej oraz preferencji u dzieci²⁵ z powodzeniem są wykorzystywane do dnia dzisiejszego²⁶. W badaniach Clarków i późniejszych pracach przy użyciu podobnych technik wielokrotnie uzyskiwano spójne wyniki związane z występowaniem rozpoznań rasowych u dzieci już przed 3. rokiem życia, zaostrzania się preferencji w kolejnych latach życia dzieci, preferowania białych lalek (postaci na fotografiach) oraz przypisywania

²² A. Beelmann, K.S. Heinemann: *Preventing Prejudice and Improving Intergroup Attitudes: A Meta-analysis of Child and Adolescent Training Programs*. „Journal of Applied Developmental Psychology” 2014, vol. 35 (1).

²³ F.E. Aboud: *Children and Prejudice*. Oxford: Basil Blackwell, 1988.

²⁴ C. Jensen, M. Tisak: *Precedents of Prejudice: Race and Gender Differences in Young Children's Intergroup Attitudes*. „Early Child Development and Care” 2018. DOI: 10.1080/03004430.2018.1534845

²⁵ K.B. Clark, M. Clark: *Racial Identification and Preference in Negro Children*. In: *Readings in Social Psychology*. Eds. T.M. Newcomb, E.L. Hartley. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1947, s. 169-178.

²⁶ Zob. R. Falanga, M.E. DeCaroli, E. Sagone: *Are Parental and Filial Ethnic Attitudes toward Africans Related?* „Procedia - Social and Behavioral Sciences” 2014, vol. 116, s. 713-717.

czarnym lalkom (postaciom) do biedniejszych domów i mniej pożądanych ról społecznych²⁷.

W latach siedemdziesiątych John E. Williams, Deborah L. Best, Donna A. Boswell, Linda A. Mattson i Deborah J. Graves opracowali **Preschool Racial Attitude Measure** (PRAM), narzędzie do badania postaw dzieci w wieku przedszkolnym wobec osób rasy kaukaskiej i czarnej. W wersji skróconej i skorygowanej (PRAM II) test składał się z 36 kolorowych rysunków. Na 24 kartach widniały pary postaci tej samej płci, noszących takie samo ubranie, mających takie same postawy; postaci różniły się jedynie kolorem skóry; na kolejnych 12 obrazach umieszczono wizerunki postaci identycznych pod względem koloru skóry i włosów, ale odmiennej płci. Na rysunkach rysy twarzy odwzorowano w minimalnym stopniu, badacze pominęli też cechy rasowe z wyjątkiem koloru skóry.

W przypadku obrazków badających postawy rasowe zadaniem badanego było przypisanie cech pozytywnych (12 przymiotników: „miły”, „czysty”, „uprzejmy”, „pomocny” itd.) i negatywnych (również 12 przymiotników: „zły”, „brudny”, „głupi”, „egoistyczny” etc.) jednej z postaci (rasy kaukaskiej lub czarnoskórej). Zliczano, ile razy dziecko wybiera postać o jasnej skórze w odpowiedzi na pozytywny przymiotnik, a ile razy postać czarnoskórą w odpowiedzi na negatywne określenie. Ponadto, badacze opracowali zbiór historyjek nawiązujących do kart z obrazkami, na przykład: „Oto dwóch mężczyzn. Jeden z nich jest nieprzyjazny. Nie rozmawia z dziećmi bawiącymi się w jego sąsiedztwie. Który z tych mężczyzn jest nieprzyjazny”, lub: „Oto dwie małe dziewczynki. Jedna z nich jest brudna. Ludzie mówią, że nie kąpie się zbyt często. Która z nich jest brudną dziewczynką?”

Autorzy narzędzia zauważyli, że zarówno kaukaskie, jak i czarnoskóre dzieci mają tendencję do pozytywnej oceny postaci o jasnej karnacji i negatywnej oceny postaci o ciemnej karnacji. Ta tendencja występowała częściej wśród dzieci rasy kaukaskiej, zwłaszcza gdy badanie było przeprowadzane przez białego badacza²⁸.

W innym eksperymencie, przeprowadzonym przez Gjersti Jensen oraz Marie S. Tisak, badanym pokazywano czarno-białe zdjęcia chłopców i dziewcząt, którym dla ułatwienia nadano imiona, a następnie pytano, kto uderzy, a kto pomoże. Mówiono dziecku: „Udawajmy, że ktoś chce zrobić coś miłego lub coś wrednego”. Potem kolejno poka-

²⁷ T.F. Pettigrew: *Group Identity and Social Comparisons*. In: *Community and Identity. Life Sciences Research Reports*. Ed. C. Fried. Berlin-Heidelberg: Springer, 1983, s. 52–53.

²⁸ J.E. Williams et al.: *Preschool Racial Attitude Measure II*. „Educational and Psychological Measurement” 1975, vol. 35 (1), s. 3–18.

zywano zdjęcia i pytano: „Jak sądzisz, czy Daniel zrobiłby ... ?”, „Czy John zrobiłby ... ?”, „Czy obaj zrobiliby ... ?” albo „Czy żaden z nich nie zrobiłby ... ?”.

Dzieci wykazały ogólną tendencję do przypisywania dziewczynom z obu ras mniejszej niż chłopcom skłonności do zachowań agresywnych i większej do czynów prospołecznych. Niemniej jednak dzieci były bardziej skłonne wskazać białą dziewczynę jako tę, która pomoże, i czarną dziewczynę jako sprawczynię aktu agresywnego. Ponadto biali uczestnicy faworyzowali zdjęcia osobników swojej rasy, podczas gdy niebiali uczestnicy faworyzowali białą rasę²⁹.

Odmienną grupę narzędzi stanowią te do badania dystansu społecznego. Jednym z przykładów jest test z wykorzystaniem **naklejek (sticker test)**³⁰. Badani otrzymują książeczkę testową; na każdej ze stron książeczki w pobliżu prawej krawędzi strony wydrukowany jest pojedynczy obrazek. Obrazki to postaci matki, ojca, budynek szkoły, postaci czarnoskórych i białych nauczycieli oraz czarnoskórych i białych rówieśników. Uczestnicy otrzymują również paczkę naklejek z nadrukiem postaci, która ma symbolizować osobę badaną. Badacz udziela instrukcji: „Przejdź do pierwszej strony. Na stronie pierwszej znajduje się obrazek nauczyciela. Wklej siebie w dowolne miejsce na stronie, a następnie przejdź do drugiej strony. Na stronie drugiej znajduje się obrazek szkoły, wklej siebie w dowolne miejsce na stronie” itd. Wyniki uzyskiwano, mierząc odległość pomiędzy środkiem obrazka wydrukowanego na stronie a środkiem naklejki przedstawiającej badanego. Zamysłem autorów było zaprojektowanie instrumentu, który mógłby zostać wykorzystany do pomiaru interpersonalnej postawy rasowej wśród dzieci ze szkół podstawowych, w których występuje segregacja bądź nie³¹.

Często wykorzystywaną w badaniach nad uprzedzeniami rasowymi techniką jest także **House Distance Test**. Istnieje wiele modyfikacji tej techniki. Badanego prosi się o wyobrażenie sobie sytuacji, w której rodzina – na przykład żydowska, muzułmańska, romska – przenosi się do jego dzielnicy. Jako długoletni mieszkańcy ulicy badany i jego rodzina zostają poproszeni o zaproponowanie domu dla każdej z tych rodzin. Następnie badacz pokazuje na zdjęciu ulicę i domy; zaznacza, że respondent mieszka w pierwszym domu, a w jednym domu może zostać umieszczona więcej niż jedna rodzina. Miara dystansu spo-

²⁹ C. Jensen, M. Tisak: *Precedents of Prejudice...*

³⁰ S.C. Koslin, M. Amarel, N. Ames: *A Distance Measure of Racial Attitudes in Primary Grade Children: An Exploratory Study*. „Psychology in the Schools” 1969, vol. 6 (4), s. 382-385.

³¹ Ibidem.

łącznego jest liczba domów między domem rodziny własnej badanego a domami innych rodzin³².

Wśród prac na temat rasizmu u dzieci dużą grupę stanowią te testujące hipotezę, że dzieci nabywają postawy rasowe od rodziców. W badaniach tych do analizy preferencji dzieci wykorzystywano opisane wcześniej test lalek (test Clarków) lub PRAM II, natomiast rodziców badano z użyciem skal postaw³³ lub ankiet, w których mierzono stosunek rodziców do przedstawicieli innych ras³⁴. Badania dowodzą, że rodzice, zwłaszcza matka, mogą pośrednio wpływać na postawy swojego dziecka – dostrzega ono, czy rodzice postrzegają członków grupy jako homogenicznych czy jako heterogenicznych.

Podsumowanie

Współcześnie problematyka rasizmu i ksenofobii jest obszernie eksplorowana przez badaczy z całego świata. Poruszają oni wiele kwestii związanych z tym tematem w odniesieniu do życia codziennego jednostki i środowiska, w którym ona funkcjonuje. Wydaje się, że monitorowanie powstawania i rozwijania się postaw rasistowskich u dzieci jest szczególnie istotnym zagadnieniem. Dzieci wychwytyują różnorodne czynniki społeczne i środowiskowe, natomiast ich niedojrzałe zdolności poznawcze predysponują je do kategoryzacji innych w stereotypowy sposób. Badania takie mogą pomóc we wczesnej profilaktyce występowania rasizmu i ksenofobii oraz w opracowaniu programów kształtujących pozytywne tożsamości etniczne i rasowe.

³² A. Valk: *Ethnic Identity, Ethnic Attitudes, Self-Esteem, and Esteem toward Others among Estonian and Russian Adolescents*. „Journal of Adolescent Research” 2000, vol. 15 (6), s. 637–651.

³³ F. About, A.B. Doyle: *Parental and Peer Influences on Children’s Racial Attitudes*. „International Journal of Intercultural Relations” 1996, vol. 20 (3–4), s. 371–383.

³⁴ S. Sinclair, E. Dunn, B.S. Lowery: *The Relationship between Parental Racial Attitudes and Children’s Implicit Prejudice*. „Journal of Experimental Social Psychology” 2005, vol. 41 (3), s. 283–289.

Bibliografia

- Aboud F.E.: *Children and Prejudice*. Oxford: Basil Blackwell, 1988.
- About F., Doyle A.B.: *Parental and Peer Influences on Children's Racial Attitudes*. „International Journal of Intercultural Relations” 1996, vol. 20 (3–4).
- Alexander M.: *The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*. New York, NY: New Press, 2010.
- Araujo L., Strasser J.: *Confronting Prejudice in the Early Childhood Classroom*. „Kappa Delta Pi Record” 2003, Summer. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ787759.pdf> [8.02.2019].
- Baker J.O., Cañarte D., Day L.E.: *Race, Xenophobia, and Punitiveness Among the American Public*. „The Sociological Quarterly” 2018, vol. 59 (3).
- Beelmann A., Heinemann K.S.: *Preventing Prejudice and Improving Intergroup Attitudes: A Meta-analysis of Child and Adolescent Training Programs*. „Journal of Applied Developmental Psychology” 2014, vol. 35 (1).
- Clark K.B., Clark M.: *Racial Identification and Preference in Negro Children*. In: *Readings in Social Psychology*. Eds. T.M. Newcomb, E.L. Hartley. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1947.
- Declaration on Racism, Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance against Migrants and Trafficked Persons*. Asia-Pacific NGO Meeting for the World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance. Teheran, Iran. 18 February 2001.
- Falanga R., DeCaroli M.E., Sagone E.: *Are Parental and Filial Ethnic Attitudes toward Africans Related?* „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2014, vol. 116.
- Follow-Up to the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance*. Paris, 10 April 2002. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000125438> [31.07.2019].
- Gawron M.: *Postawy ksenofobiczne wśród studentów wybranych kierunków studiów krakowskiej akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego*. „Państwo i Społeczeństwo” 2016, nr 1.
- Harrell S.P.: *A Multidimensional Conceptualization of Racism-Related Stress: Implications for the Well-Being of People of Color*. „American Journal of Orthopsychiatry” 2000, vol. 70.
- Hjerm M., Sevä I.J., Werner L.: *How Critical Thinking, Multicultural Education and Teacher Qualification Affect Anti-Immigrant Attitudes*. „International Studies in Sociology of Education” 2018, vol. 27 (1).
- Jensen C., Tisak M.: *Precedents of Prejudice: Race and Gender Differences in Young Children's Intergroup Attitudes*. „Early Child Development and Care” 2018. DOI: 10.1080/03004430.2018.1534845

- Koslin S.C., Amarel A., Ames N.: *A Distance Measure of Racial Attitudes in Primary Grade Children: An Exploratory Study*. „Psychology in the Schools” 1969, vol. 6 (4).
- Miklikowska M.: *Like Parent, Like Child? Development of Prejudice and Tolerance towards Immigrants*. „British Journal of Psychology” 2016, vol. 107 (1).
- Mincer T.: *Glokalność rasizmu*. „Kultura - Historia - Globalizacja” 2012, nr 12.
- Odenweller K.G., Harris T.M.: *Intergroup Socialization: The Influence of Parents' Family Communication Patterns on Adult Children's Racial Prejudice and Tolerance*. „Communication Quarterly” 2018, vol. 66 (155).
- Omi M., Winant H.: *Racial Formation in the United States*. 3rd ed. New York: Routledge, 2015.
- Pettigrew T.F.: *Group Identity and Social Comparisons*. In: *Community and Identity. Life Sciences Research Reports*. Ed. C. Fried. Berlin-Heidelberg: Springer, 1983.
- Rydgren J.: *The Logic of Xenophobia*. „Rationality and Society” 2004, vol. 16 (2).
- Sinclair S., Dunn E., Lowery B.S.: *The Relationship between Parental Racial Attitudes and Children's Implicit Prejudice*. „Journal of Experimental Social Psychology” 2005, vol. 41 (3).
- Skocz M.: *Rasizm i ksenofobia*. W: *Organizacje międzynarodowe w działaniu*. Red. A. Florczak, A. Lisowska. Wrocław: OTO Agencja Reklamowa, 2014.
- Snyder C.R.: *Racial Socialization in Cross-racial Families*. „Journal of Black Psychology” 2012, vol. 38.
- Sundstrom R.R., Kim D.H.: *Xenophobia and Racism*. „Critical Philosophy of Race” 2014, vol. 2 (1).
- Truong K.A., Museus S.D., McGuire K.M.: *Vicarious Racism: a Qualitative Analysis of Experiences with Secondhand Racism in Graduate Education*. „International Journal of Qualitative Studies in Education” 2015.
- Valk A.: *Ethnic Identity, Ethnic Attitudes, Self-Esteem, and Esteem toward Others among Estonian and Russian Adolescents*. „Journal of Adolescent Research” 2000, vol. 15 (6).
- Xenophobia*. UNESCO. <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/glossary/xenophobia/> [31.07.2019].
- Williams J.E. et al.: *Preschool Racial Attitude Measure II*. „Educational and Psychological Measurement” 1975, vol. 35 (1).

Wimmer A.: *Explaining Xenophobia and Racism: A Critical Review of Current Research Approaches*. „Ethnic and Racial Studies” 1997, vol. 20 (1).

Dagmara Dobosz, Marcin Gierczyk

**Methodological Solutions
in Research on Racism and Xenophobia in Children –
Analysis Review**

Summary: The article is a review of research on racist feelings, attitudes and behaviours in relation to children. The authors focus on research tools used, including *Clark Doll Test*, *Preschool Attitude Measure* or *Sticker Test*. The analyses have shown that the phenomenon of racism and xenophobia is being increasingly raised in the scientific discourse in the context of this age group. In addition, it is emphasized that the concepts of race, religion or social class as key determinants of the place of man in society are unethical and immoral.

Keywords: children, racism, xenophobia, review

Dagmara Dobosz, Marcin Gierczyk

**Methodologische Lösungen
in den Forschungen zum Rassismus
und Fremdenfeindlichkeit bei Kindern –
Übersichtsanalyse**

Zusammenfassung: Der Artikel ist eine Übersichtsanalyse von den Forschungen zu rassistischen Gefühlen, Einstellungen und Verhaltensweise in Bezug auf Kategorie der Kinder. Die Verfasser konzentrieren sich hier darauf, solche Forschungsinstrumente wie: *Doll Test*, *Preschool Measure*, *Sticker Test* zu schildern. Aus den Analysen geht hervor, dass die Phänomene des Rassismus und der Fremdenfeindlichkeit immer häufiger im wissenschaftlichen Diskurs in Bezug auf diese Altersgruppe zur Sprache gebracht werden. Es wird übrigens darauf hingedeutet, dass die Konzepte laut denen Menschenrasse, Religion oder soziale Schicht als Hauptmaßstab bei der Klassifizierung des Menschen in der Gesellschaft gesetzt werden, als unmoralisch gelten.

Schlüsselwörter: Kinder, Rassismus, Fremdenfeindlichkeit, Übersicht